

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԻԷ. ՏԱՐԻ 1913

Տարեկան 16 ֆր. ոսկի — 6 դր.:
 Վնգարմանայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 դր.:
 Մեկ թիւ կարծե՛ 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 12, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵԺ ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

այ պատմութեան մէջ շին պակսիր հոգեցունց հանդիսութիւններ, ազգային խանդավառ ցոյցեր, որոնք մեր ազգին սրտին մէջ լծացած արեան նոր զարկ տուած, ամրապնդած, ոգելորած են անոր շղերը. եւ պար մը հայը սկսած է ապրիլ ո՛չ լոկ իբրեւ մարդ, այլ եւ իբրեւ հայ իւր ինքնուրոյն քաղաքակա- նութեամբ, կեանքով եւ ապագայի յոյսերով: Ահա ասոնց ոսկեշրջանակին մէջ մտաւ նոր մըն ալ՝ Հայ գրերու 1500 եւ Հայ Տպագրութեան 400 ամեայ Յօրելեանը:

Այո, այս մեծ Յօրելեանը շատարուեցաւ արժանավայել կերպով, ինչպէս նախնարար ծրագրուած էր. գործուեցան անփափկանկատութիւններ եւ ազգային տեսակետէ նոյն իսկ աններելի սխալներ պաշտօնական քարձրագոյն մարմիններու կողմանէ, որոնց հետեւանքով ազգային թերթերէն ոմանք փոխանակ ժողովուրդը Յօրելեանին պատրաստելու, զրշամարտիկներու կրկէսը իջած՝ զայն իրենց բանակոխ- ներովը զբաղցուցին: Այսու հանդերձ սոյն Յօրելեանն է եւ կը մնայ մեր ազգային կեանքին ամենանշանակալից երեւոյթներէն մէկը. երեւոյթ մը, որ մեզի թոյլ կու տայ մանաւանդ թէ զմեզ կը ստիպէ մեր ազգային զոյութեան ամենէն տաճնա- պալից օրերուն մէջ իսկ, ինչպէս է այժմ՝ գրեթէ 20 տարիէ ի վեր, դիտել զապագան առնական մեծանձն եւ հպարտ հայեացքով, յուսալ խոստմապից օրեր եւ նոյն իսկ դարեր: Մարդ չի կրնար կարդալ ազգային թերթերուն յօրելնական թիւերը

առանց յուզուելու, առանց ուրախութեան ըլլուն իղձերէ զբաւուելու: Բաղարացի թէ գիւղացի, զբազէտ թէ քաղաքազէտ մոռցած իրենց անհատական գործերն ու մասնական հաշիւները՝ կը հետաքրքրուին իրենց սիրելի ազգին անցեալով, կը գովեն կը փառաբանեն այն մեծ հանճարները, ազգային այն հսկայ աստղները, որոնք 15 դար պատռելով կըրցած են մեզի հաղորդել իրենց կենսատու լոյսը: Կուզենք ըսել Հայ-Այբորեան, որ ծնած օրէն եղաւ մայր մը, որուն գիրկը միշտ քաց մնաց հայուն համար, որ սորվեցուց անոր ապրիլ եւ կոռիլ անոնց դէմ, որոնք իրեն այդ իրաւունքը պիտի զլանային: Տուաւ սիրտ մը, որ դարերու անողորմ հարուածներու տակ ծնշուած ըլլալով հանդերձ, գիտցաւ յարմար ժամանակին միշտ հոն դիմել, ուր քաղաքակրթական նոր հոսանքներ մարդկութեան կեանքի նոր նշոյլներ կը խոստանային: Երկնք հոս միայն մեր Տպագրութեան պատմութեան առաջին թուականը՝ **1513:**

Ճանչնալ ազգովին Հայ-Այբորեանին պատմական այս մեծ դերը, եւ երախտագիտական ըլլուն եւ անկեղծ իղձեր ուղղել զայն մեզի պարգեւողներուն, երեւոյթ մըն է, որ միակն է մեր պատմութեան մէջ. վասն զի ինքնին իսկ այս երեւոյթն է, որ մեզի հանդիսապէս ցոյցոց թե ազգային ինքնագիտակցութիւնը՝ ազգերու անմահութիւն խոստացող այս մեծ յատկութիւնը, այսօր իրողութիւն մըն է հայ նոյն իսկ ամենաստորին իրաւերուն մէջ:

2600 տարիէ ի վեր կ'ապրինք այն երկրին վրայ, որ մարդկութեան որբանն միայն նկատուած չէ. եղած է նաեւ թատերավայր տիեզերապատմական մեծամեծ պատերազմներու, դարակազմիկ դէպքերու: Ո՞ր հայ պատմաբանը իրաւունք ունի այնչափ յոռետես ըլլալու, որ հայ կեանքին սոյն երկայնածիզ անջրպետը յանդգնի պատմական դժբախտութեան եւ թշուառութեան սեւ պատկերներու տեսարանի մը լոկ վերածել, սակայն ո՞վ կրնայ միանգամայն ուրանալ որ հայ պատմութեան խորքերէն եկող աղաղակներն աւելի լացի քան ուրախութեան, աւելի տագնապի քան ընականոն կեանքի աղաղակներ են: Հայը վայելելէն աւելի կրած է. եւ այս ցաւալի իրականութիւնը հայուն արխանովն իսկ գրուած է մեր պատմութեան մէջ: Սակայն ժամանակը հայուն հանդէպ այնչափ անազորոյն պիտի ըլլար, եթէ մեր ազգն ազգային ինքնագիտակցութեան քարձը մակարդակին վրայ գտնուէր, եթէ իւր ծոցին մէջ կենդրոնախոյզ գորութեան հետ ունենար նաեւ կենդրոնածիզ մը, որ օտար ոտնձգութիւններու դէմ պատերազմ հրատարակելու գործողութենէն յառաջ՝ հայ տարանջատ ուժերը նախ իրարու հետ զօղէր միացնէր ազգայնութեան վսեմ գաղափարին շունչով: Արեաց ծիանքներու պէս անհետացան մեր մարտիկներունն առանց ազգային գիտակցութեամբ լեցուած քանակի մը գորավարութեան փառքը վայելելու. մեռաւ Տիգրան մեր ամենամեծ թագաւորը, ընկճած հոովմէական անաբարտելի գաղափարին տակ: Ազգային ինքնագիտակցութիւն ըսուածը տունկ մըն է, որ շատ ուշ ըլլաւ մեր հողին վրայ. հազիւ 15 դար յառաջ տնկուեցաւ, եւ հազիւ այսօր անոր պտուղները կը նաշակենք մենք 20^{րդ} դարու Հայերս՝ զրկուած ոչ միայն քաղաքական, այլ շատ անգամ՝ նոյն իսկ ամենատարրական իրաւունքներէ:

Իրերու այս ընթացքն որչափ տարօրինակ, այնչափ աւելի նախաինամական է. գէնքը կամ աղերսագիրը կամ պաղատանք չեն, որ հայը պիտի փրկեն, այլ մեր ազգային գիտակցութիւնը: Երանի մեզի, որ այսպիսի թանկագին գանձ մը մեր կուրծքին տակ կրելու քախտը ունեցած ենք. քայց միտ դնենք նաեւ գերմանացի ծանօթ փիլիսոփայի մը, որ կ'ըսէ. «Ով որ հանգչի կ'ուզէ անգամ մը վաստկածը

հեշտօրէն վայելելու համար, նոյն իսկ այն քարիքները իւր մատուրներուն տակէն անզգալաբար պիտի աներեւութանան:», Եթէ կ'ուզենք որ մեր ազգային կեանքին պատմական շղթային դարակազմիկ օղակներն եւս ըլլալու փառքը ունենանք, քաւական չէ ինքնագիտակից ըլլալ, քաւական չէ ազգային շահերը ճանչնալ գիտնալ, գործք կը պահանջուի մեզմէ. գործք՝ օժուած ազգային ջերմ՝ սիրով եւ զգացումով: Ինքնագիտակցութեան համեմատութեամբ տկար եւ շատ տկար է մեր մէջ ազգային ինքնազգացումը. եւ սակայն ազգ մը որ ինքնագիտակից է առանց ինքնազգացման կը նմանի քարծրադիր լեռան վրայ կանգնած միաթեւ արծուի մը, որ օդոյ տէր եղողի մը քնազդով կը դիտէ այն լեռներն ու ձորերը, որոնց վրայէն սրանալու կը պատրաստուի: Ինքնագիտակցութեան եւ ինքնազգացման այս երկու այլասեռ ազդակներուն միաւորութեամբ միայն կրնայ մեր մէջ ազգային կազմակերպուած, քազմակողմանի նպատակադէտ կեանք մը գոյանալ: Առ այս պիտի աշխատինք ամէնքս ալ, քայց մասնաւորապէս անոնք, որոնք իրենց պաշտօնով իսկ ասոր կոչուած են:

Առաջին պարտականութիւնը կը ծանրանայ քնականաբար հայ լրագրութեան վրայ: Բիւրիցս շնորհակալ ըլլալու ենք մեր թերթերուն, որ Յորեւեանին գէթ տօնական օրերուն եւ մանաւանդ պետութեանց սեղաններու վրայ դրուած մեր ազգային հարցին մէջ զարմանալի համերաշխութիւն ցուցուցին եւ կը ցուցնեն: Սակայն մեր թերթերուն սովորական քայլերը միշտ այլազգ եղած են: Հայ լրագրութիւնը անգամ մը ընդ միշտ համոզուելու է, որ երբ խնդիրն ազգին գոյութեան կամ ամենէն կենսական հարցերուն վրայ է, հոն իրերն անհատական կամ կուսակցական ձգտումներու ակնոցով զննել դատել ներեալ չէ, հոն համագործակցութիւնը լրագրի մը նուիրական պարտքն է: Այսօր իրշտի քաղաքագէտներ ունինք, որոնք կամ պարագային քերմամբ եւ կամ իրենց ներքը եռացող քնաւորութենէն մղուած նետուած են քաղաքական կեանքի ընդհանուր հոսանքին մէջ անոր յարափոխ ելելէջներով երջանկանարո՞ւ միայն յուսով: Յանցաւորներն այս ինքնակոչ քաղաքագէտները չեն, այլ այն թերթերը, որոնք ընթերցողներուն սրտին վրայ իրենց գօնօ ջահերո՞ւն դաշնակը միայն կը զարնեն:

Պատասխանատուութեան երկրորդ տեղը կը գրաւէ մեր գիտնական դասակարգը: «Մայր Հայաստանին», ողբալով կամ՝ առուակներու կարկաջին երանգաւորումներու վրայ միտք յոգնեցընելով՝ քայց մանաւանդ ծայրայեղօրէն սեռային սէրն երգելով ազգային վերածնութեան շէնքին վրայ քար մ'իսկ չենք կրնար աւելցընել: Կը ցաւինք, որ մեր տարեկան հրատարակութիւններուն $\frac{1}{10}$ 70ը այս տեսակ նիւթերու սահմանէն անդին չ'անցնիր: Գեղարուեստի վրայ Veto դնելու միտք չունինք. զայս միայն կ'ուզենք շեշտել, թէ ինչ որ նպատակազուրկ, վնասակար եւ խանգարիչ է, գեղարուեստի առարկայ չի կրնար ըլլալ: Գեղարուեստին նպատակն է գեղեցկութեան փայլով ձգմարիտն ու գաղափարականը զգեստաւորել՝ զայն սրտին կամ՝ ճաշակին ընծայելու համար: Միով քանիւ պէտք ունինք գեղարուեստի մը, որ զմեզ փոխանակ շղատելու՝ կենդանացընէ, փոխանակ մեր ուժերը ցրուելու՝ կենդանացընէ ազգային քարոյական առողջ նպատակներու վրայ: — Հոս կ'ուզենք տրտունջ մըն ալ յայտնել, զոր Հանդիսի առանձնայատուկը կրնանք անուանել. «Հանդէս Ամսօրեայ», որ ex professo ազգային անցելոյն նուիրուած թերթ մըն է, միշտ շեշտած է թէ հայ մտաւորականութիւնը մտաւորութիւն դարձընելու է քիչ մըն ալ ազգային պատմութեան, մատենագրութեան, քանասիրութեան եւ հնախօսու-

Թեան, այն հաստատ գիտակցութեամբ թէ ազգ մը, որուն մտաց ատեանին առջեւ կը պակսի իւր իսկ անցելոյն գէթ ընդհանուր ծանօթութիւնը՝ քաղաքակրթօրէն կատարեալ չի կրնար նկատուիլ: Սակայն դժբախտաբար մեր գիտնականներուն մեծամասնութիւնը ցայժմ՝ գրեթէ անտարբեր մնաց հայ անցելոյն ուսումնասիրութեան հանդէպ: Ուսումնասիրութեան դաշտը ձգած ենք օտարներուն. մէկը մեր քաղաքները կը պեղէ, միւսը մեր ճարտարապետութեան սքանչելիքները կը հրատարակէ, ուրիշ մը մեր արձանագրութիւններն ու հնութիւնները կը հաւաքէ, իսկ մենք պարզապէս ուրախանալէն անդին գրեթէ քայլ մ'իսկ չենք առնուր: Ուր է մեր ազգային հպարտութիւնը. ինչո՞ւ մեր հնութիւններուն քննութիւնը օտարներուն ձգենք, ինչո՞ւ մենք չփնտոենք մեր ազգին անցեալ փառքը քարոզող արձանագրութիւններն, քանդակներն եւ ձեռագիրները՝ զանոնք ազգային յատուկ թանգարանի մը մէջ ամփոփելու համար: Հայաստան կամաց կամաց կը կողոպտուի իւր հնութիւններէն. այս ցաւալի իրողութեան հանդէպ անտարբերութիւնը ոճիւր մըն է ազգին դէմ:

Ի հարկէ այսպիսի մեծամեծ ձեռնարկութիւններու մէջ՝ որչափ հնախոյզներ եւ քանասէրներ ալ ունենանք, եթէ դրամական միջոցները պակսին, դժուարաւ թէ յաջողինք: Ահա հոս՝ իբրեւ երրորդ պատասխանատու մարմին, մեզի ձեռք պիտի կարկառէ հայ վաճառականութիւնը: Վաճառական ամենամարտար ազգերու կարգը դատուած է հայն եւրոպացիներէն, եւ այս՝ մեզի պարծանք է ստուգիւ. քայց վաճառականութիւն մը, որ իւր ազգին շահերուն չի ծառայեր, աւելի ազգակործան է քան ազգաշէն: Կը յուսանք որ մեր վաճառականները գիտակից իրենց պատասխանատու դիրքին՝ պիտի չզլանան իրենց նաքարակիտը, եթէ հաստատուի զանձանակ մը ի նպաստ հայ անցելոյն ուսումնասիրութեան: Ունինք այսօր «յանձին», Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հսկայ հաստատութիւն մը, որուն քիչ ատենուան մէջ ազգին մատուցած ծառայութիւններն այնչափ մեծ են, որ կարելի չէ զանոնք ըստ արժանւոյն գնահատել. Էջմիածնի որոշմամբ «Միութեան», կողքին կանգնուեցաւ «Դպրոցական ֆոնդ», մըն ալ, սակայն ո՛չ «Միութիւնը», որուն գործունէութիւնն ազգին աւելի նիւթական եւ տնտեսական պէտքերուն վրայ կենդրոնացած է, եւ ո՛չ ալ «Դպրոցական ֆոնդ»,ը կարող են լիուրի գոհացում՝ տալ հայ հնախօսութեան եւ պատմաքննութեան պահանջներուն: Ուրիշ հաստատութեան մը պէտքը առիւտքայալիս է, եւ ով որ ներկայիս եւրոպական ազգերու մէջ տիրող պատմաքննական շարժման վրայ փոքր ի շատէ գաղափար ունի, չենք կարծեր, թէ մեզմ ալ ազգ մտածէ:

Կանգնած ենք այժմ՝ դէպի մայր խոնարհող յորելենական տարւոյն առջեւ՝ աւտոր մեր վերջին հրատեչտը տալու համար. վստահ ենք, որ սոյն հրատեչտը պղատոնական պարզ, «Adieu» ի մը պիտի շնամանի. անոր պիտի ընկերանայ մեր ազգային ինքնագիտակցութեան համաձայն նուիրական ուխտ մը՝ հաւատարմութեամբ շարունակել եւ կատարելագործել ազգային քաղաքակրթութեան այն մեծ գործը, որուն առաջին հիմերը դրին Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշտոց: «Ժողովուրդ մը, կ'ըսէ Մարքուարտ¹, որ իւր ծոցէն այնպիսի մարդիկ ծնած է եւ զանոնք իբրեւ իր դիցազները կը յարգէ, որչափ թէ անոնց օրինակին հետեւի, անկարելի է, որ իսպառսպառ ջնջուի՝ որչափ ալ թուրք, քուրդ, թաթար, պարսիկ ու բոլոր մեծ պետութիւններն հակառակ ըլլան անոր:»,

Վիեննա, 15 Նոյ. 1913:

Հ. Ա. ՄԱՏԻՆԻԱՆ

¹ «Հանդ. Ամս.», 1911, Հայոց գրքեր եւ Վարք Մաշտոցի, էջ 538: